

Mag. Damjana Fortunat Černilogar,* Tolminski muzej

VELIKI TOLMINSKI PUNT 1713

UVOD

Tolminski rojak, zgodovinar, zemljepisec in arheolog Simon Rutar je v knjigi *Zgodovina Tolminskega* v uvodu zapisal: »Ta deželica je okoli in okoli s prirodnimi mejami tako obdana, da se je morala že od nekdaj smatrati kot za se samostojna, lepo zaokrožena celota. In zares, odkar se nam začne zgodovina teh krajev jasni, prikazuje se nam Tolminsko (z Idrijo, Oslico in Davčo uredi) pod oglejskimi patrijarhi, goriškimi grofi in avstrijskimi vladarji vedno kot za se odločeno okrožje z lastnimi glavarji. Da, še celo do leta 1848 se lahko terdi, da je bilo Tolminsko posebna deželica med drugimi avstrijskimi pokrajinami.«¹

VZROKI ZA KMEČKE UPORE NA TOLMINSKEM

Tolminska je bila vedno obmejna dežela, zato ne preseneča, da je bila meja pogosto tudi tleče žarišče, zlasti v 16. stoletju, stoletju, ki so ga poleg sporov z Benečani zaznamovali še turški vpadi in strah pred turškim pustošenjem. Tej nadlogi so se pridružili močan potres leta 1511, slabe letine in lakota. Tudi zaradi teh okoliščin so na novo vpeljani davki in zahteve, da tudi kmetje prispevajo k obrambi pred Turki, povzročili vedno glasnejše negotovanje zoper zemljiške gospode, tudi zoper Mihaela Neuhausa.² Že v letih 1513 in 1515 so se tolminski kmetje uprli zaradi prevelikih bremen, ki jim jih je naložil (višji davki, več tlake za tolminski grad na Kozlovem robu).³ Sledila sta upora leta 1539 in v letih 1542–1544. Nezadovoljstvo kmetov je bilo usmerjeno proti fevdalni gospodi, pa tudi proti predstavnikom cerkvene oblasti.

Konec šestnajstega stoletja je tolminski glavar pridobil popolno samostojnost in neodvisnost od goriškega glavarja. Sedemnajsto stoletje pa so še vedno spremljala nesoglasja z Benečani, spori med bovškim in tolminskim glavarstvom in odpor tolminskih kmetov ob vpeljevanju novih davkov. Leta 1627, ko je tolminski grof Vid Gašpar Dornberg⁴ vpeljal davek od na novo urejenih njiv in senožeti, namesto nekaterih rabot zahteval plačilo v denarju in ustanovil novo mitnino za vino, ni bilo nič drugače.⁵ Kmetje so bili v upor, ki ga poznamo kot prvi tolminski punt, neuspešni.⁶ Cesar je leta 1628 določil, da morajo kmetje plačati vse davke takratnim zemljiškim gospodom Dornberškim.⁷ Po smrti Vida Gašparja Dornberškega leta 1633 so za kratek čas postali gospodarji Tolminskega Breunerji, a v Tolminu niso nikoli stanovali. Tolminsko gospodstvo in glavarstvo so že leta 1651 prodali Petru Antonu Coroniniju.⁸ Ta je za 46.590 goldinarjev od baronov Breunerjev kupil tolminsko gospodstvo in glavarstvo Tolmin z gradom Kozlov rob, s podložnimi vasmi in hišami, z gospodskimi pravicami, s privilegiji, z mitnicami, nižjim in kriminalnim sodstvom.⁹ Že kmalu po prevzemu tolminskega gospodstva se je Peter Anton Coronini odločil za gradnjo novega dvorca v Tolminu.¹⁰ Na to odločitev sta vplivala slabo stanje starega gradu na Kozlovem robu,¹¹ pa tudi nov način življenja. Prav kmalu pa se je grof Peter Anton Coronini srečal s težavami. Aprila leta 1655 je pisal vladi in potožil, da v Tolminu pogreša *gosposko hišo* ter da jo je zato sklenil zgraditi in si pri tem pomagati z raboto podložnikov, ki pa da to odklanjajo.

»Toda ne vem, kakšen hudobni duh je vplival, da zdaj moji podložniki napovedano raboto dejansko odklanjajo, kljub temu, da imam pravico to zahtevati, in kljub temu, da se to izvaja, predvsem v Nemčiji, in da se je to izvajalo.«¹²

Leta 1656 so se tolminski kmetje, tudi zaradi vedno večjih obveznosti in zahtev po raboti ob gradnji nove graščine, uprli grofu Petru Antonu Coroniniju, a jih je graška vlada uspela pomiriti.¹³

* Damjana Fortunat Černilogar, mag. zgodovine, muzejska svetnica, direktorica Tolminskega muzeja.

¹ Rutar, S. (1882/1972). *Zgodovina Tolminskega*, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodoznanjskim in statističnim opisom. Nova Gorica: Goriški muzej, str. 3.

² Mihael Neuhaus je od cesarja prevzel v zastavo gospodstvo Tolmin, ki ga je izkoriščal 12 let (1511–1523). Povzeto po: Verbič, M. (1974). *Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515*, *Zgodovinski časopis*, 1974/1–2, str. 18.

³ Prav tam, s. 3–43.

⁴ V letih 1608–1633 je bil Vid Gašpar Dornberg gospod in tolminski glavar. Povzeto po Rutar, Simon (1882/1972). *Zgodovina Tolminskega*, str. 98–100, str. 129.

⁵ Rutar, S. (1882/1972). *Zgodovina Tolminskega*, str. 98.

⁶ Naši kraji v preteklosti. Gorica 1926, str. 73–74.

⁷ Naši kraji v preteklosti. Gorica 1926, str. 73–74.

⁸ Peter Anton Coronini je bil rojen februarja 1623 v Gorici. V letih 1651–1660 je bil gospod in tolminski glavar. Povzeto po Rutar, S. (1882/1994). *Zgodovina Tolminskega*, str. 129.

⁹ Vsoto za nakup navaja Simon Rutar v *Zgodovini Tolminskega* na str. 107, natančneje pa tudi opiše, kaj vse je bilo z dogovorom izročeno kupcu.

¹⁰ O odločitvi za gradnjo novega dvorca priča listina z dne 29. 1. 1656, ki navaja, da Peter Anton Coronini opušča stari grad, ki je v ruševinah, in namerava zgraditi novega. Listino hrani Archivio storico Provinciale – Gorizia, Raccolta Morrelliana, R-15, f. 194. Fotokopijo dokumenta hrani avtorica prispevka.

¹¹ V virih se grad na Kozlovem robu omenja že v 11. stoletju. Leta 1511 je grad hudo poškodoval potres. Čeprav je bil zgornji grad v 16. in 17. stoletju sedež tolminskega glavarstva, je počasi propadal. Eno zadnjih prenov starega gradu je izvedel Vid Gašpar Dornberg kmalu po prevzemu tolminskega gospodstva in glavarstva leta 1607, kar pa propadanja očitno ni zadržalo. Na načrtu, ki ga je leta 1637 izdelal vojaški arhitekt Giovanni Pieronni, je del stavbe gradu na Kozlovem robu že označen kot razvalina.

Tolminskim kmetom se pod grofi Coroniniji ni godilo ravno najbolje. Zemljiškim gospodom so kmetje pogosto očitali, da od njih zahtevajo večje dajatve, kot so zapisane v urbarjih. Predvsem pa so se pritoževali nad raboto, ki so jo npr. tolminski kmetje morali opravljati večkrat na leto, in to celo v Vilešu in tržaški okolici.¹⁴

Kmetje so zato večkrat poskušali s pritožbami, ko pa to ni bilo uspešno, tudi z javnimi upori, s čimer so želeli izboljšati življenjske pogoje. Od tod tudi oznaka, da so Tolminci »k puntanju nagnjeni«.¹⁵

V prvi polovici osemnajstega stoletja je Tolminsko zajelo eno najbolj množičnih in obsežnih kmečkih uporniških gibanj. Prvo je nastalo že na prelomu stoletij. Kmečki upor 1699–1703 je bil usmerjen zoper tedanjega tolminskega grofa in glavarja Jakoba Antona Coroninija.¹⁶ Uporniki pa so obračunali tudi s predstavniki cerkvene oblasti, ki so nezakonito zviševali pristojbine za cerkvene obrede. Uprli so se cerkljanskemu vikarju in vikarju na Šentviški Gori, ki so ga leta 1699 tudi pregnali iz župnišča in fare ter namesto njega umestili vikarja s Pečin.¹⁷

Upor, ki je vzniknil zaradi nezadovoljstva s strogim tolminskim grofom Jakobom Antonom Coroninijem, je vodil Simon (Šimen) Golja.¹⁸ Na njegovo pobudo je bila napisana pritožba zoper tolminskega grofa in glavarja, ki je vsebovala petnajst točk. Vodil je tudi delegacijo na Dunaj in pritožbo izročil cesarju Leopoldu. Cesar je delegacijo zaprl, a Golji je uspelo pobegniti na Beneško, zaplenjena pa mu je bila kmetija. Na predlog grofa Coroninija je bila ustanovljena posebna vladna komisija, da bi preučila pritožbe kmetov. Vladni komisarji so prišli v Gorico 6. septembra leta 1701, v Tolmin pa 12. septembra istega leta. Pred cerkvijo Matere božje na Ilovici je grof zbral okrog 500 kmečkih zastopnikov, da so pred komisarji povedali svoje pritožbe. Na podlagi zbranih pritožb je bila 10. marca 1703 izdana cesarska rabsodba, da se kaznuje podložnike tolminskega gospodstva s puntarskim davkom od leta 1699 naprej ter da se kaznuje tudi župane, ki so sodelovali pri upor. Dvanajst upornikov, med njimi tudi Simon Golja iz Podmelca, je bilo obsojenih na zaporno kazen, hkrati pa je bilo tudi poudarjeno, da se bo preučilo privilegije tolminskih podložnikov in pritožbe na povišane dajatve.¹⁹

Vlada je spoznala krivice, ki so se godile tlačanom, in 7. marca 1703 ukazala grofu Jakobu Antonu Coroniniju, »da ne sme zahtevati od Tolmincev robote zunaj goriške dežele in sicer le po Tolminskem brezplačno, po ostali grofiji pa proti odškodnini za konje in vozove, ali nikoli več kot dvakrat na leto od vsakega kmeta«.²⁰

Za kratek čas je bila uporna misel zatrta. Ko pa so v času vladavine habsburškega cesarja Jožefa I. (1678–1711), vpeljali nove davke na meso (1698) in vino (1705), ki so polnili državno blagajno za špansko nasledstveno vojno, je to za kmete pomenilo še večje breme. Dajatve za državo so se povečale za polovico in glavnina bremena je padla na ramena kmetov. Kot da to še ni bilo dovolj, so sledile še slabe letine, obilna deževja in nalezljive bolezni (črna smrt – kuga), ki so zdesetkali ljudi in živino. Tolminski grof Coronini pa kljub temu ni zmanjšal niti dajatev niti tlake. Kmetje so bili tako pahnjani v še večjo revščino. Ker pa državi tudi plemstvo ni plačevalo novih davkov na vino, je bila državna blagajna vedno bolj prazna. Vso krivdo za tako stanje so zvrnili na tolminske kmete. Država in cesar, ki sta terjala denar, sta zato določila novega pobiralca davkov. Zakup pobiranja davka na meso in vino je od goriških stanov prevzel Jakob Bandel (1683–1752). Ta je neusmiljeno pobiral in svojevoljno višal pristojbine plemstvu in kmetom. V bitki s plemstvom je bil nemočen, zato se je še bolj vneto usmeril k malemu kmetu.²¹

In še ena nesrečna okoliščina se je pripetila. Leta 1710 je bil imenovan za vikarja na Šentviški Gori Anton Bandel (brat Jakoba Bandla). Zagovarjal je početje svojega brata in tudi sam večal dajatve svojim faranom, zato je prihajalo do sporov tudi z njimi. Najhuje je bilo marca 1711, ko so se kmetje uprli zaradi dajatev na pridelek ovsa. Grof Coronini je poslal na Planoto biriče in dal aretirati voditelja puntarjev ter ga zaprl v grajsko ječo v Tolminu. Kmete pa je to še bolj vznemirilo in 24. marca 1711 je 200 (ali 300) puntarjev s Planote, oboroženih z gorjačami, obklopo župnišče, izgnalo vikarja iz fare, se odpravilo v Tolmin in pred Coroninijevo graščino zahtevalo izpustitev jetnika.²²

Dodaten pritisk na kmete je Jakob Bandel izvajal s sekacijoni (pošiljanje vojakov za določen čas na domove tistih, ki niso hoteli ali mogli plačati davka). Tak sekacjon je trajal

12 Listino z dne 22. 4. 1655 je odkril Janez Dolenc, leta 1998 pa jo je prevedel Franc Rupnik. Izvirno listino hrani Haus, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHSA), Österreichische Akten, Der Bauernaufstand Görz, fsc. 5, fol. 17. Fotokopijo dokumenta hrani Tolminski muzej.

13 Soča, 23. maj 1884, št. 21, str. 1

14 Listek. Listine o »tolminskem puntu«, Soča, 23. maj 1884, št. 21, str. 1.

15 Rutar, S. (1882/1972). Zgodovina Tolminskega, str. 112.

16 Giacomo Antonino Coronini je bil rojen v Gorici leta 1674, umrl v Gorici 24. 2. 1741. V letih 1687–1734 je bil gospod in tolminski glavar. Povzeto po Rutar, S. (1882/1972). Zgodovina Tolminskega, str. 129. Glej še: Korošak, V. (2010). Grofje Coronini Cronberg. Nova Gorica: Studio RO – Humar, str. 118.

17 Dolenc, J. (1998). Prvo, nekrvavo razdobje velikega Tolminskega punta 1699–1703 (ob 300-letnici). Koledar 1999. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, str. 96–98.

18 Pogosto ga napačno umešajo v čas velikega tolminskega punta 1713, čeprav je umrl že novembra leta 1711. Po njegovi smrti je postal vodja kmečke zveze kmet Jakob Velikonja s Čiginja.

19 Dolenc, J. (1998). Prvo, nekrvavo razdobje velikega Tolminskega punta 1699–1703 (ob 300-letnici). Koledar 1999. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, str. 97–98.

20 Listek. Listine o »tolminskem puntu«, Soča, 23. maj 1884, št. 21, str. 1.

21 Grafenauer, B. (1954). Veliki tolminski kmečki punt. V: Kronika, 1954/2, str. 82.

22 Dolenc, J. (1998). Šentviška planota v velikem tolminskem puntu. V: Zbornik Šentviške planote, Ponikve, str. 69.

po navadi štiri tedne in kmetje so morali nuditi tem nepovabljenim gostom najboljšo po-strežbo.²³

Še nekaj je bilo pomembno. Kmečko prebivalstvo Krasa, Brd, Tolminskega in Bovškega se je v tem času ukvarjalo s trgovino in prevozništvom, pa tudi tihotapstvom. Prodajali so vino, živino, mesne izdelke in sir, medtem ko so žito menjali za sol. Največ prometa s temi dobrinami je bilo po obsoški cesti. Kmetje iz Vipavske doline, s Krasa in z Goriškega pa so v Ljubljani prodajali sol, olje in vino, v zameno pa kupovali žito. Vpeljava novih davkov na meso in vino je zato še dodatno obremenila kmete, saj so ti morali plačevati še mitnino.²⁴ Nova davka sta zato občutno zmanjšala donosnost kmečke trgovine, zlasti od prodaje in tvorjenja vina ter prodaje živine za zakol in živinorejskih izdelkov.²⁵

In zlasti slednje je močno prizadelo tolminske kmete. Ob vseh pomembnejših križiščih in mostovih so bile namreč mitnice, kjer so pobirali davek na prepeljano blago in uporabo ceste.

Ker so bile pritožbe tolminskih kmetov zoper neizprosne in krutega novega davkarja neuspešne pri vladi in cesarju in je Bandel lahko še naprej širil svojo mrežo izterjevalcev ter davke pobiral tako vneto, da je sam obogatel, državi pa redno plačeval več, kot je bilo določeno, je uporniško gibanje doseglo vrelišče. Ko je nekaj Tolmincev odšlo marca 1713 v Gorico zaradi kupčije z žitom in soljo, jih je Bandel, po naročilu namestnika goriškega deželnega glavarja Leopolda Adama grofa Strassolda (1670–1735),²⁶ dal zapreti in jim zasegel ves tovor. To je sodu izbilo dno.

VELIKI TOLMINSKI PUNT 1713

Tolminski kmetje so ponovno aktivirali kmečko zvezo (gmajno). Vodenje kmečke zveze je po letu 1711 prevzel Jakob Velikonja s Čiginja. Vojaški vodja pa je postal Ivan Miklavčič - Gradnik iz Ročinja, ki je bil poklicni vojak (desetnik) pri černdidah. Organizirali so medsebojno hitro obveščanje, imeli svojo zastavo in vojni »orkester« s piščalmi in bobni ter menda uporabljali geslo: *butica, stor' pravica!*²⁷

Sedemindvajsetega marca se je okoli 500 upornih Tolmincev napotilo proti Gorici, da bi rešili tovor in zajete rojake ter poračunali z davkarjem. V Solkanu so se srečali z grofom Coroninijem. Ker jih ni uspel pomiriti, se je grof vrnil v mesto in o kmečkem pohodu obvestil namestnika deželnega glavarja, grofa Leopolda Adama Strassolda. Ta se je s četo dragonov in mušketirjev takoj napotil proti kmetom in jih prestregel še v Solkanu. Ker namestnik s pregovarjanjem ni bil uspešen, je nastopil s silo. Vojski so kmete razgnali, pri tem pa enega ustrelili, dva pahnili v Sočo ter zajeli 25 mož, ki so jih zaprli na goriški grad. Prestrašeni Bandel se je iz mesta umaknil na goriški grad. Strassoldo je dal zasesti solkanski klanec z oddelkom brambovcev in nekaj mušketirjev, a so ga dogodki naslednjega dne presenetili.²⁸

Kmetom so se namreč pridružili tudi brambovci in skupaj s Tolminci se je okrog 5000-glava (nekateri viri pišejo o 6000) množica napotila v Gorico.²⁹ Oboroženi z dolgimi lesenimi palicami, puškami, sabljami, meči, s sekirami, kamenjem in drugim kmečkim orodjem so se najprej zbrali pred hišo glavarjevega namestnika, ker so hoteli, da osvobodi zaprte Tolmince. Upornim Tolmincem so se kmalu pridružili še podložniki kanalskega gospodstva in se nato skupaj odpravili k Bandlovi hiši, jo poškodovali in opleni. Strassoldo je v strahu pred nadaljnjimi napadi na fevdalce, ki so živeli v mestu, izročil sodniku goriškega mesta Brunettiju vse ujetnike in ukazal, naj jih osvobodi. Kmetje pa so v zameno dali besedo, da se vrnejo domov.³⁰

Kljub temu da so se kmetje za nekaj časa pomirili, pa se je uporna misel širila tudi z ustrahovalnim načinom novačenja v kmečko zvezo. Nad kmeti, starimi med 15 in 60 let, ki se ne bi pridružili upor, je visela grožnja, da jim bodo porušili hiše.³¹

Pod vtisom prvega uspeha Tolmincev so kmalu izbruhnili uporni požari na Krasu, v Brdih, na Tržaškem, v Istri, Brkinih in med škofjeloškimi hribi.

Tolminci so uporno misel širili tudi z zvijačami. V Rihemberk so npr. odšli pod pretezo, da prodajajo tobak.

Verjetno v začetku maja se je v Rihemberku (danes Branik) zbralo med 3000 in 4000 podložnikov.³² Kmetje so se formalno združili v kmečko zvezo in za svojo zvezo pričeli

²³ Prav tam.

²⁴ Žan, Andreja (2013). Tolminski punt – 300 let, GEA, marec 2013, str. 23.

²⁵ Panjek, A. (1997). Kmetijstvo in trgovina na Goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarsko-godovinske perspektive. V: Annales 10/97, str. 160.

²⁶ O tem piše poročilo namestnika goriškega glavarja cesarju Karlu VI. z dne 22. maja 1713, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv (SLAG), fol. 2636–2643. Glej Dolenc, J. (2001). Tolminski puntarji v Solkanu. V: Jako stara vas na Goriškem je Solkan, Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja, Solkan, str. 90.

²⁷ Rutar, S. (1882/1972). Zgodovina Tolminskega, str. 113.

²⁸ Grafenauer, B. (1954). Veliki tolminski kmečki punt, Kronika, 1954/2, str. 83.

²⁹ Dokument z dne 30. 3. 1713 govori o 6000 dušah. V: Edinost, 28. 2. 1926, št. 42 (Dokumenti kmetске pobune na Goriškem leta 1713, zbral Miroslav Premrou). Bogo Grafenauer pa je navedel *menda okrog 5000* – glej Grafenauer, B. (1954). Veliki tolminski punt, Kronika, 1954/2, str. 83.

³⁰ Grafenauer, B. (1954). Veliki tolminski kmečki punt, Kronika, 1954/2, str. 84.

³¹ Dokumenti o kmetски pobuni na Goriškem leta 1713 (zbral Miroslav Premrou). Sedmi dokument, Gorica 15. 4. 1713, Edinost, 4. aprila 1926, št. 31.

³² V dokumentu z dne 6. 5. 1713, ki so ga deželni stanovni pisali cesarju, je navedena številka 3000, v dokumentu z dne 15. 5. 1713 pa 4000. Dokumenta sta objavljena v: Edinost, 30. 3. 1926, št. 76 in Edinost, 4. 5. 1926, št. 31 pod naslovom Dokumenti o kmetски pobuni na Goriškem leta 1713 (zbral Miroslav Premrou).

pobirati puntarski davek. Iz svojih vrst so razglasili cesarja Franceta Križmana in glavarja Mihaela Paliča. V Devin pa se je v začetku maja odpravilo okoli 3000 do 7000 podložnikov in napadlo grad.³³ Pri tem pa je pet kmetov izgubilo življenje.

Konec maja je Jakob Velikonja vodil puntarski deželni zbor, na katerem so obravnavali listine o tolminskih privilegijih, župani pa so zaprisegli večno zvestobo.³⁴ Sklenili so tudi, da bodo v primeru vojaškega posega, še zlasti krajišnikov, ponovili svoj marčevski pohod v Gorico in šli naprej v Vipavsko dolino in na Kras ter se skupaj uprli krajišnikom.

Uporniki so delovali tajno in hitro. Medsebojno so se obveščali s pomočjo oseb, ki so širile informacije od vasi do vasi.³⁵

Za lažjo predstavo, kaj je v tistem času pomenilo premagovanje razdalj med kraji, pa še podatek, da je bilo iz Bovca do Kobarida štiri ure hoje, iz Kobarida do Tolmina dve uri in pol, iz Cerknega do Tolmina pa pet ur.³⁶

Cesarski svetovalci so 20. maja ugotovili, da se je združilo že 750 županov ali vaških sodnikov s svojimi soseskami.³⁷ Upor, ki je bil usmerjen najprej proti državni oblasti in cesarju, je proti koncu ponovno prešel v boj zoper zemljiško gospodo. Kmetje so zahtevali prevode urbarjev in spoštovanje v njih zapisanih dajatev.³⁸

V bojazni, da se bodo kmetje ponovno napotili tudi v Gorico, je mesto zaprosilo za pomoč.

Nemška vojska naj bi najprej udarila prav na Tolminsko, pobudnico upora, medtem ko so krajišniki začeli svoj pohod prek Vipavske doline.

Tolminci, bilo jih je manj kot 1000, so se s krajišniki srečali pri Solkanu 14. junija. Prišlo je do posameznih strellov, skupina vojakov pa je bila kamenjana. Ko je bil ubit en Tolminec, so se uporniki umaknili in se razbežali na svoje domove ali pa se poskrili. Začel se je lov na voditelje upora, za nekaterimi so bile razpisane tudi tiralice. V drugi polovici junija 1713 so krajišniki ujeli sedemnajst Tolmincev in tri med njimi ubili.

Konec junija je bila imenovana štiričlanska vladna komisija za raziskavo punta in ta komisija je 27. junija 1713 skupaj z nemško vojsko prišla na Goriško.³⁹

Krajišniki so v kratkem času polovili več upornikov in njihovih vodij ter jih približno 150 zaprli v ječe na goriškem gradu. Zaprti pa niso bili le kmetje, temveč tudi gostilničarji in obrtniki. Med zaprtimi torej niso bili samo revni kmetje, temveč tudi premožni z več tisoč goldinarji premoženja. V tem času so namreč med kmečkim prebivalstvom izstopali svobodni kmetje, premožni gruntarji, kmečki trgovci in vaški obrtniki, ki so svoj finančni položaj močno izboljšali z izvajanjem dodatnih nekmetskih dejavnosti.

Tolmincem so sodili v Gorici, upornikom s Krasa pa pri njihovih deželnih sodiščih. Sojeno jim je bilo po kazenskem zakoniku Karolina, ki je bil takrat še vedno v veljavi.

Po enoletnem mučenju in sojenju so 20., 21. in 23. aprila 1714 na Travniku v Gorici pred stebrom svetega Ignacija obglavili 11 vodij upora: Ivana Gradnika iz Ročinja, Gregorja Kobala z Mosta na Soči, Lovrenca Kragulja z Modrejca, Martina Muniha iz Dolenjih Sel pri Volčah, Tonija Pavšlerja iz Idrskega, Mihaela Baloha z Idrije pri Bači, Jakoba Velikonjo s Čiginja, Jakoba Grudna z Mosta na Soči, Matevža (Matija) Podgornika s Šentviške Gore, Valentina Lapanjo s Ponikev in Andreja Laharnarja s Šentviške Gore.⁴⁰ Njihova telesa so razčetrverili in ude v svarilo vsem obesili ob vhodih v Gorico. Okoli 80 upornikov pa je v ječi trohnelo še dve dolgi leti. Po ponižnem pismu, polnem kesanja in hvale njegovemu veličanstvu, se jih je cesar za veliko noč 1716 vendarle usmilil in jih večino izpustil.⁴¹ Po krvavi sodbi je za uporne kmete in deželo sledila še denarna kazen. Kaznovani pa niso bili samo kmetje, ampak tudi nekateri duhovniki, »ker so zapeljevali to preprosto ljudstvo z najslabšimi nasveti«. V dokončni razsodbi o kaznovanju puntarjev z dne 24. julija 1716 je govor tudi o krivdi nekaterih goriških plemičev. Omenjeni so baron Formentini, Pavel Radetič in Anton grof Attems, osumljeni dajanja potuše upornikom.⁴²

Tolminski kmečki punt leta 1713, ki je zajel približno 2500 km² ozemlja oziroma 750 kmečkih sosesk in je trajal dva meseca, je med samim uporom po doslej znanih podatkih terjal 15 življenj med kmeti, po njem pa še 11 usmrčenih voditeljev upora.

Veliki tolminski punt 1713, ki je sicer zajel sorazmerno obsežno ozemlje, torej ni terjal veliko smrtnih žrtev v primerjavi z npr. evropskim kmečkim uporom leta 1514, ko je

³³ V dokumentih in literaturi so različne ocene glede števila udeležencev shoda. V dokumentu z dne 15. 5. 1713, poročilo o kmečkem uporu, je navedeno okoli 3000, objavljen v: *Edinost*, 4. 5. 1926, št. 31 pod naslovom Dokumenti o kmetski pobuni na Goriškem leta 1713 (zbral Miroslav Premrou). Bogo Grafenauer je v članku Veliki tolminski kmečki punt (*Kronika*, 1952/2) na str. 86 zapisal okrog 7000.

³⁴ Žan, A. (2013). Tolminski punt – 300 let, GEA, marec 2013, str. 23.

³⁵ Dokumenti o kmetski pobuni na Goriškem leta 1713 (zbral Miroslav Premrou). Sedmi dokument, Gorica 15. 5. 1713. *Edinost*, 4. april 1926, št. 31.

³⁶ Prav tam. Peti dokument, Gorica 29. 4. 1713, *Edinost*, 25. marec 1926, št. 72.

³⁷ Prav tam. Dokument z dne 22. 5. 1713 objavljen v *Edinost*, 4. april 1926, št. 31.

³⁸ Žan, A. (2013). Tolminski punt – 300 let, GEA, marec 2013, str. 24.

³⁹ O velikem tolminskem kmečkem uporu glej tudi: Marušič, B. (1973). Veliki tolminski punt 1713. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Marušič, B. (1957, 1976). Po poteh velikega tolminskega punta 1. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 55, Ljubljana; Marušič, B. (1957, 1976). Po poteh velikega tolminskega punta 2. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 56, Ljubljana.

⁴⁰ Dolenc, J. (1997). Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. V: Tolminski zbornik 1997, str. 95–112.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam, str. 109.

transilvanski plemič György Dózsa spremenil križarsko vojsko v revolucionarno armado, oklical republiko in odpravil fevdništvo in je bila po porazu pobita množica upornikov,⁴³ ali pa z največjim slovenskim uporom leta 1515, ki je zajel Kranjsko, Štajersko in Koroško.

Krvavo plačilo z usmrтитvijo enajstih tolminskih puntarjev leta 1714 je za daljši čas potlačilo upornega duha Tolmincev. Veliki tolminski upor 1713 je bil zadnji v vrsti velikih kmečkih uporniških gibanj na Slovenskem. Novi časi so pospešili propadanje plemstva in razvoj meščanstva, razvoj industrije in delavstva. Kljub temu pa uporni duh ni bil povsem uničen. Ta se je ponovno razvil v 20. stoletju v boju proti potujčevanju, za narodovo svobodo in samostojno državo. Veliki tolminski kmečki upor 1713 pa je zapustil pomembne sledi, še zlasti na Tolminskem, ne nazadnje se od leta 1974 zrcali tudi v grbu občine Tolmin, kamor ga je simbolno vtkala.

Medtem ko je bilo v Tolminu postavljeno spominsko obeležje tolminskemu puntu leta 1973, pa so v Gorici razmere za postavitev spominske plošče usmrčnim tolminskim voditeljem upora na Travniku dozorele šele leta 1992. Ob 300. obletnici velikega tolminskega punta je občina Tolmin na Mengorah postavila »V spomin in slavo pogumnim možem, ki so tu snovali tolminski punt in 27. marca 1713 zazvonili k upor« spominsko obeležje, ki je bilo 25. maja 2013 slovesno odkrito na pročelju mengorske cerkve. Na spominski plošči je vklesana pesem Punt Alojza Gradnika.

Kljub temu da je od velikega tolminskega punta minilo že 300 let, je bilo v zadnjem desetletju odkritih kar nekaj novih in pomembnih podrobnosti, ki so bile predstavljene v različnih člankih več avtorjev. Posebno pozornost pa zasluži prof. Janez Dolenc, ki je med drugim našel tudi pomemben dokument, ki je razkril imena usmrčjenih 21. aprila 1714. Ta so bila dotlej neznana oziroma so se povzemala po Pregljevih Tolmincih, kjer pa je avtor uporabil tudi nekaj umetniške svobode in imena zapisal po svoji lastni zamisli.

Sledi tolminskega punta se zrcalijo tudi v slovenski likovni umetnosti, literaturi, odmeva pa tudi v slovenski poeziji. Pisatelj Ivan Pregelj z Mosta na Soči, prav letos se spominjamo 130. obletnice njegovega rojstva, je napisal znameniti zgodovinski roman Tolminci (prvotni naslov: Tlačani). V letu, ko obeležujemo tristoto obletnico velikega tolminskega punta, je založba Buča izdala ponatis Pregljevih Tolmincev, ki je opremljen z dvajsetimi ilustracijami akademskega slikarja Rudija Skočirja. Izvirniki so obogatili zbirko Tolminskega muzeja. Tolminski muzej se je še posebej skrbno posvetil temi punta in izdal strip Tolminski punt 1713 avtorja Remigia Gabellinija,⁴⁴ pripravil razstavo Nad Gorico po pravico, izdal katalog z istim naslovom in podnaslovom Tolminska v času velikega punta, pripravlja pa še zbornik prispevkov več avtorjev.

Za širšo prepoznavnost in obeležitev 300. obletnice velikega tolminskega punta pa sta poskrbeli tudi Banka Slovenije z izdajo zbirateljskih kovancev, ki jih je oblikoval mladi oblikovalec Jernej Kejžar, in Pošta Slovenije s priložnostno znamko po zamisli oblikovalca Edija Berka.

SKLEP

Tolminski kmetje so se večkrat uprli zemljiški gospodi in predstavnikom cerkvene oblasti. Vzroki za to so bili različni: spreminjanje starih fevdalnih dajatev v nove, npr. vpeljevanje tlake, uvajanje novih davkov, nespoštovanje zapisanega v urbarjih, zviševanje pristojbin za cerkvene obrede. Veliki tolminski kmečki upor leta 1713 pa je bil prvič uperjen zoper državno oblast, ki je vpeljala nova davka na meso in vino, s katerima je polnila državno blagajno za špansko nasledstveno vojno. Kmete, ki so se ukvarjali s trgovino, sta nova davka še dodatno obremenila z mitninami. Veliki tolminski punt se je začel na Tolminskem in se v drugi fazi razširil na ozemlje, veliko približno 2500 km². Čeprav se je v drugi fazi upor razširil tudi na druga gospostva, pa so bili Tolminci tisti, ki so uporno misel širili. Kmetje so aktivirali kmečko zvezo in k upor u vabili kmete tudi z grožnjami. Upor, ki se ga je udeležilo med 6000 in 7000 upornikov, so zadušili krajišniki in cesarska vojska, a do večjih spopadov med uporniki in vojsko ni prišlo. Po končanem upor u je bilo na smrt obsojenih enajst voditeljev. Usmrtili so jih aprila leta 1714 na trgu v Gorici. Veliki tolminski punt je bilo največje uporniško gibanje primorskih kmetov in zadnji v vrsti velikih

⁴³ V svojem prispevku je Karlo Černic ta upor omenil na prireditvi 12. maja 2013 v Gorici na Travniku, s katero je bila obeležena 300. obletnica velikega tolminskega punta.

⁴⁴ Prva izdaja leta 2012, druga leta 2013.

kmečkih uporniških gibanj na Slovenskem. Spremembe, ki jih je prinesel novi vek, razvoj meščanstva, izguba moči plemstva, pa so spremenile upore proti gospodi v upore proti potujčevanju in za narodovo svobodo.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Archivio storico Provinciale – Gorizia, Raccolta Morrelliana, R–15, f. 194.

Haus, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHSA), Österreichische Akten, Der Bauernaufstand Görz, fsc. 5, fol 17. Soča, 23. maj 1884, št. 21.

Literatura

Dolenc, J. (1998). Prvo, nekrvavo razdobje velikega Tolminskega punta 1699–1703 (ob 300-letnici). Kalendar 1999. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, str. 96–98.

Dolenc, J. (1998). Šentviška planota v velikem tolminskem puntu. V: Zbornik Šentviške planote, Ponikve, str. 67–74.

Dolenc, J. (2001). Tolminski puntarji v Solkanu. V: Jako stara vas na Goriškem je Solkan, Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja, Solkan, str. 90–97.

Dolenc, J. (1997). Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. V: Tolminski zbornik 1997, str. 95–112.

Grafenauer, B. (1954). Veliki tolminski kmečki punt. V: Kronika, 1954/2, str. 81–89.

Korošak, V. (2010). Grofje Coronini Cronberg. Nova Gorica: Studio RO – Humar.

Marušič, B. (1973). Veliki tolminski punt 1713. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Marušič, B. (1957, 1976). Po poteh velikega tolminskega punta 1. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 55, Ljubljana.

Marušič, B. (1957, 1976). Po poteh velikega tolminskega punta 2, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana.

Naši kraji v preteklosti. Gorica, 1926.

Panjek, A. (1997). Kmetijstvo in trgovina na Goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarsko-zgodovinske perspektive. V: Annales 10/97, str. 153–162.

Premrou, M. Dokumenti kmetske pobune na Goriškem leta 1713. V: Edinost, 28. 2. 1926, št. 42, Edinost, 25. 3. 1926, št. 72, Edinost, 30. 3. 1926, št. 76 in Edinost, 4. 4. 1926, št. 31.

Rutar, S. (1882/1972). Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom. Nova Gorica: Goriški muzej.

Verbič, M. (1974). Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515. V: Zgodovinski časopis, 1974/1–2, str. 3–43.

Žan, A. (2013). Tolminski punt – 300 let, GEA, marec 2013, str. 20–27.

POVZETEK

Tolminski kmečki upor leta 1713 ima v okviru slovenskih uporniških gibanj posebno mesto, ker je bil to prvi večji upor proti državni oblasti. Upor je povzročila nova finančna politika z vpeljavo davka na meso in vino, pospešile pa slabe letine in živinska kuga. Zakup pobiranja davkov je prevzel Jakob Bandel, ki je s svojo strogostjo in tudi okoriščanjem v svoj prid nezadovoljstvo kmetov še okrepil. Tolminski kmetje so po zaprtju nekaj rojakov v Gorici aktivirali kmečko zvezo, ki jo je vodil Jakob Velikonja s Čiginja. Vojaški vodja pa je postal Ivan Miklavčič - Gradnik. Približno 500 se jih je zbralo 27. marca 1713 in odšlo v Gorico osvoboditi zaprte rojake. Že naslednji dan, 28. marca, jih je bilo v Gorici že med 5000 in 6000. Iz strahu pred tako množico so bili zaprti kmetje izpuščeni, kar je upornega duha za kratek čas pomirilo. Prav kmalu pa je nezadovoljstvo kmetov ponovno oživel in se razširilo na ozemlje, veliko približno 2500 km². Tolminci so uporno misel prenesli na Vipavsko, Kras, v Brkini in Istro, Brda, vse do Idrije in med škofjeloške hribe. Kmetje so se združili v kmečko zvezo, izvolili svojega cesarja in glavarja ter zahtevali prepise urbarjev in spoštovanje zapisanega. Plemstvo je dvor zaprosilo za vojaško pomoč. Krajišniki so z državno vojsko upor uspeli zadušiti, vendar do večjih spopadov s kmeti ni prišlo. Sledilo je iskanje voditeljev upora. Na goriškem gradu so zaprli okrog 150 kmetov. Cesarska komisija, ki je vodila preiskavo punta, je enajst voditeljev upora obsodila na smrt. Usmrčeni so bili na trgu v Gorici 20., 21. in 23. aprila 1714.